

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת במדבר, תשס"ט
מספר 810

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

החלפת הבכורים בלויים

בפרשת במדבר נזכרת החלפת הבכורים בלויים פעמיים; פעם אחת בפרק ג', פסוקים יא-יג, ופעם אחרת באותו פרק, פסוקים מד-נא. בין שתי הפרשיות הללו מספרת התורה על מניין הלוויים ומניין הבכורים, וסיכומם של המניינים מראה שהבכורים היו עודפים על הלוויים ב-273 אנשים אשר היו צריכים לפדות את עצמם. כלומר, החישוב היה לוי תמורת בכור, ומשנשארו בכורים עודפים, נפדו כדין כל הקדש.¹

בשום מקום לא ניתן הסבר מדוע בחר ה' להחליף את הבכורים בלויים. הטעם להקדשת הבכורים הוא - זכר למכת בכורות במצרים שפסחה על בכורי ישראל (ג:יג), ועל הלוויים נאמר בסתם "וְנִאֲנִי הִנֵּה לְקַחְתִּי אֶת-הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל תַּחַת כָּל-בְּכוֹר" (ג:יב). גם לא נאמר במפורש מתי עבדו הבכורים לפני הקמת המשכן והעברת הקדושה אל הלוויים. על פי המדרש וכמה מן המפרשים, הבכורים, המכונים בכתוב "נְעָרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל", הם שהקריבו את העולות בזמן שעלה משה להר סיני עם האצילים (סוף פרשת משפטים). אך הם היו גם בין המקריבים את הקרבנות לעגל, ובזה חטאו והוסרה קדושתם.

עניין זה נזכר שוב בפרק ח, אבל שם פעולת הקדשתם של הלוויים יוצאת אל הפועל על ידי גילוח וטהרה וכו'. המפרשים מסבירים את הלקיחה הזאת "קַח אֶת-הַלְוִיִּם" (ח:ה) שלא כמו הלקיחה הקודמת (ג:יב). כאן ההסבר הוא שהלקיחה הייתה בפועל ממש, דהיינו קיבצו את הלוויים שהיו פזורים בכל המחנה על מנת לרכז אותם סביב המשכן. מדובר בפרשה בשני שלבים: שלב המניין של בני ישראל ושלב יצירת המחנות. לדעת המפרשים, לפני יצירת המחנות חנו בני ישראל בערבוביה ולא על פי חלוקה שבטית ברורה. וכך אומר, למשל, רבנו בחיי: "ואמר 'קַח אֶת-הַלְוִיִּם מִתּוֹךְ' וגו', כי מעורבים היו בהר סיני, וכן כל השבטים קודם נסעם אל הדרך" (במ' ח).

הבכורים והלוויים נמנו מבין חודש ומעלה, שלא כשאר השבטים שנמנו מבין עשרים שנה ומעלה שהם יוצאי הצבא. אם נחבר את מספר הלוויים לפי מניין המשפחות נמצא שהסיכום של 22 אלף אינו מדויק, ומספר הלוויים למעשה היה 22,300. מספר הבכורים היה 22,273. אם כן, היו שבעה לויים עודפים על הבכורים, ובכל זאת התורה מזכירה שהיה צריך לפדות את 273 הבכורים. מדוע? על כך כבר עמד המדרש ואמר:²

את מוצא בפרטן של לויים שלש מאות יתירים על עשרים ושנים אלף, ובכללם אין אתה מוצא אלא כ"ב אלף, והשלש מאות היכן הם, אותן שלש מאות בכורות היו והיו קדש, ואין קודש מפקיע קודש.

בדרך הטבע גם ללוויים היו בכורים, ולכן הם נתקדשו בקדושה כפולה, כבכורים וכלוויים, ולא היה צורך לפדות אותם. על כן לא מנה אותם הכתוב במניין המוחלפים, ונמצא שהבכורים היו עודפים על הלוויים. רס"ג בספרו "אמונות ודעות" דן בשאלה אחרת – השינוי לכאורה בדעת הקב"ה. נראה כאילו הקב"ה שינה את דעתו והחליט להחליף את הבכורים בלויים שלא על פי התכנית האלוקית המקורית שבה

¹ מכאן הדין שקיים עד ימינו - פדיון בכורים בחמישה שקלים, כפי שנעשה הדבר במדבר.

² מדרש אגדה (בבור) במ' ג; מדרש החפץ במ' ג:לט.

הבכורים היו אמורים לעבוד במשכן. לדעת רס"ג, אין כאן עניין של החלפה שרירותית אלא עונש שהביא הקב"ה על הבכורים, ובמקומם בחר לו משרתים אחרים. רס"ג מביא כמה דוגמאות של עונש המשנה את המציאות ויוצר מצב חדש שאינו נחשב שינוי בדעת הקב"ה. למשל, לפי הכתוב נראה שהתכנית המקורית של ה' הייתה להשכיח את האדם בגן עדן, וכאשר אדם חטא הוא גורש משם. לכאורה יש כאן שינוי בתכנית האלוקית, כיוון שמעתה ואילך האדם אינו במקום שנועד לו. דומה הדבר בעניין הגלות. התכנית המקורית הייתה שבני ישראל ישבו בארץ ישראל, אולם משחטאו גלו ממנה. וכך בבכורים; עפ"י התכנית המקורית היו הבכורים צריכים לעבוד את עבודת המקדש, אך משחטאו, החליף אותם הקב"ה במשרתים אחרים ראויים מהם – הלוויים. כך מסכם רס"ג את הרעיון (מאמר ג, ט):

עניין "וַאֲקַח אֶת-הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל-בְּכוֹר בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (במ' ח:יח). וזה גם כן איננו בטול, כי ממנהגו להגדיל מעלת עבדו, וכאשר ימרה אותו ישפילנו. כמו שהשכיח אדם בגן עדן, וכאשר חטא גרשו, והביא אבותינו לארץ כנען, וכאשר חטאו הגלם ופזרם, וכל מה שהוא על דרך העונש כן.

ר' אליהו הכהן האתמרי (המאה ה-17) אינו סובר שאפשר להחליף כך מין בשאינו מינו, דהיינו חולין בקודש או פסולים במקודשים, כיוון שההחלפה אינה שווה ואינה ערכית. התורה מדגישה פעמים רבות שהתמורה עבור קודש שנתחלל צריכה להיות בערכו, וכאן צריכה להיות החלפה שוות ערך. לכן לדעת האתמרי היה צורך לקדש קידוש חד פעמי את הבכורים ורק אז ליצור את ההחלפה. הוא מדייק את דבריו מן הפסוק עצמו (ג:מ) המדבר בציווי למנות את הבכורים. בפסוק מופיעים שני פעלים: "פָּקֵד כָּל בְּכוֹר" ו"וְשָׂא אֶת מִסְפָּר שְׂמֹתָם". האתמרי מדייק מכך שניתן ציווי למשה לרומם את שמותיהם של הבכורים לדרגת קדושה ולאחר מכן לבצע את ההחלפה (ראו "סמוכין לעד", עמ' שפג).

רעיון זה בעיקרו מצא האתמרי אצל ר' שבתי הכהן, בעל ספר "שפתי כהן", והביאו כמעט בלשונו אך בשינוי כמה דברים. לדבריו, אין הבכורים נחשבים עם קדוש, כיוון שכבר נתחללו במעשה העגל. אולם כאשר משה יישא את שמותם על שפתיו, הוא יקדש אותם. לעומתו סובר האתמרי שעדיין הקדושה מצויה בבכורים בהסתר, והיא צריכה רק להתעורר על ידי משה. ובלשונו של ר' שבתי הכהן (שפתי כהן, במ', דף ז ע"ב):

אמר הקב"ה למשה אני רוצה להחליף בכורי ישראל בלוויים והם אינם כדאיים שהלוויים הם חלק א-לוה ממעל והם עם קדוש. לזה אמר לו למשה פקוד כל בכור זכר... ושא את מספר שמותם כשאתה נושא את שמותם על שפתיך בזה יהיה להם קדושה ומעלה ונשיאת ראש אז הם הלוויים כדאי שיכנסו תחתם... והיו לי הלוויים אני ה' כלומר הלוויים הם מקודשים על פי.

שניהם – ר' שבתי הכהן והאתמרי, מצטטים את רס"ג בדברים האלה.³ בהמשך דבריו מבהיר האתמרי את ההבדלים בין שיטתו ובין דברי ר' שבתי הכהן. מתברר מדבריו שהלוויים לא התקדשו על ידי הקב"ה כפי שאמר ר' שבתי, אלא היה עליהם לקבל את קדושתם מן הבכורים. לכן היה על משה להחזיר את הקדושה לבכורים על ידי נשיאת שמותם, ורק לאחר מכן היה אפשר להעביר את הקדושה מן הבכורים ללוויים. האתמרי לומד זאת מסדר העניינים בפרשה ומדיוק הלשון. בפסוקים הראשונים - יא-יג - קדושתם של הלוויים עדיין לא חלה, אלא מדובר בהליך עתידי: "וַהֲיֹו-לִי הַלְוִיִּם" (ג:יב); "לִי יְהִי אֲנִי ה'" (ג:יג). לאחר מכן בא מניין משפחות הלוויים, ואחר כך נאמרו הדברים הנוגעים לבכורים, שבהם נאמר "וְשָׂא אֶת שְׂמֹתָם". לבסוף נאמר למשה "קַח אֶת-הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל-בְּכוֹר בְּבְנֵי יִשְׂרָאֵל" ופדיון הבכורים הנותרים. אם כן, האתמרי דורש את סדר העניינים כפי שהוא מופיע, דהיינו הקדשת הבכורים תחילה ואחר כך ביצוע ההחלפה והעברת הקדושה מן הבכורים ללוויים.

בפירוש תימני אנונימי למקרא מן המאה ה-15, שבפי המהדירים והמתרגמים ("טובי ומ' חבצלת) נקרא "שואל ומשיב" על שם מבנהו – שאלות ותשובות, מובא רעיון אחר להחלפת הבכורים בלוויים. לדעת המחבר, במעשה העגל לא עמדו הבכורים במבחן הזריזות, והלוויים הקדימו אותם. כאשר עמד משה בשער המחנה וקרא "מִי לָהּ אֱלִי" (שמ' לב:כו), הכתוב מספר שהתקבצו אליו כל בני לוי. משה ציפה שיתקבצו אליו הבכורים כיוון שהם אלה שנחשבו כוהנים מקריבים, והיה עליהם להיות זריזים. כיוון שראה שהלוויים זריזים מן הבכורים, התחלפו התפקידים, והלוויים קיבלו את תפקיד משרתי ה'. את דבריו הוא מביא בניסיון להסביר פתגם רוֹנֵחַ (לא ידוע מקורו) האומר "עבדיא זריזין בכוריא מתינין". דהיינו 'העבדים זריזים והבכורים מתונים' [=איטיים] ("שואל ומשיב", עמ' 135).

פרופ' שאול רגב

החוג המשולב במדעי היהדות

³ לא מצאתי את מקור הציטוט ברס"ג.